

Тетяна Катаргіна (м.Київ)

Скрижалі скорботи. Закордонні пам'ятки жертвам Голодомору 1932-1933 рр. в Україні

Стаття присвячена визначенню періодів діяльності української діаспори по увічненню пам'яті жертв Голодомору-геноциду 1932-1933 рр. в Україні й встановленню меморіальних знаків за кордоном. Складений каталог пам'яток, споруджених в країнах світу.

Ключові слова: українська діаспора, пам'ятний знак, голодомор, геноцид.

Історія не має вороття. Історію або пам'ятають, або забувають, або фальсифікують, або на її тлі вигадують міфологеми. Для того, щоб нащадки пам'ятали реалії, в яких жили покоління, що відійшли у вічність, людство вигадало створювати символи. Як абетка для відтворення історичного досвіду написаним словом, як нота для передачі співочих традицій звучаннями музичних інструментів, так і пам'ятні знаки встановлюються для передачі свідчень історії. Пам'ятки історії та культури належать до тих надбань, які впливають на почуття, етику, мораль людини фактом існування. Пам'ятки є важливою частиною розвитку культури, сприяють формуванню особистості, значною мірою визначають духовний потенціал нації.

Цей духовний потенціал довгі роки несе західна українська діаспора, яка утворилася не в один момент, а в результаті гуманітарних катастроф ХХ століття. Рефреном всього буття української імміграції звучать слова Лесі Українки «*Contra spem spero*» (Без надії сподіваюсь). Сподівання на повернення за життя в Україну, сподівання на можливість спілкування з рідними, які залишились в країні за залізною завісою, сподівання на правдиву історію боротьби за створення української державності, сподівання на українську національну незалежність.

Українська діаспора, що сформувалася в західних країнах зберігала національну ідею, яка гуртувала широкі кола громадськості. Цим зумовлюється спільна праця на ниві збереження українських культурних традицій за кордоном. Але діаспора ніколи не відокремлювала себе від проблем, які відбувалися в Україні, особливо від тих, що під репресивним впливом тоталітарної доби замовчувались, або фальшувались під тиском комуністичних ідеологем.

Найболючішою з цих проблем була і залишається проблема Великого голоду в Україні 1932-1933 років. Саме українські друковані ЗМІ в краї-

нах Європи й Америки першими розпочали бити на сполох щодо ситуації, що склалася в Україні на початку 1930-х років в результаті суцільної колективізації. Так, найстарша з усіх емігрантських щоденників – газета «Свобода» з 1932 року друкувала чисельні повідомлення щодо настання голоду на українських землях, що входили до складу СРСР [1]. В інформаційному повідомленні «Україна перед вимиранням з голоду», надрукованому 3 серпня 1932 року, вказується на те, що «навіть сама радянська влада тихцем признає, що Україна стоїть тепер ще перед страшнішим голодом, ніж він був у 1921-1923 роках на Україні та на Поволжжю» [2]. Вісті з України надходили до західного українства постійно. Вже у серпні 1933 р. в газеті було остаточно констатовано наявність голоду в Україні. У випуску газети за 4 серпня 1933 р. надрукована стаття «Голод на Україні», де зокрема відзначається, що «на Великій Україні голод, справжній голод з усіма його фізичними й моральними страховищами. Його можна було чекати ще за 2-3 роки, поки він опанував би майже всю територію України, але він виявився вже тепер, і більшовицька преса сама мусить визнати його грізне панування. Це нещастя цілої країни мільйонів людей не викликане якимись фізичними причинами: чи недородом, чи кліматичними умовами; ні, він утворений штучно тими політичними умовами, в яких перебуває український народ під владою московських большевиків» [3].

Свідчення очевидців голодомору, вісті про події колективізації та її наслідків для сільського трударя, грабіжницька політика органів ГПУ по відношенню до селянства об'єднали між собою всі гілки еміграції, не зважаючи на їх ідеологічні, політичні переконання, етнічні уподобання, релігійні відправи. Як зазначають науковці Т.В. Вронська та Т.С. Осташко: «Представники різних політичних напрямків української еміграції – Державного центру в екзилі; гетьманських орга-

нізацій, які стояли на монархічних позиціях і підтримували колишнього гетьмана П. Скоропадського; українських соціалістичних центрів та організацій; Організації українських націоналістів, громадських, наукових, жіночих, студентських, ветеранських товариств і організацій, діячі всіх релігійних конфесій прагнули подати практичну допомогу голодуючим, інформувати міжнародну спільноту, закликаючи її засудити уряд СРСР за політику винищення українського населення шляхом голодомору в УРСР та на Кубані» [4].

У Львові було створено Громадський комітет Рятунку України. Союз Українок звернувся до жіночих організацій світу із проханням провести в своїх країнах акцію організації допомоги Україні. Комітети порятунку були створені в США, Канаді, Франції, Польщі, Бельгії, Чехії, Румунії. Вони змобілізували ідейно всіх українців на підтримку голодуючих [5].

Прикметно, що всі створені діаспорою комітети допомоги діяли під час Великої депресії, спаду виробництва в багатьох галузях західних держав. Тож представники емігрантських кіл самі перебували у злиденному становищі, але при цьому намагалися допомогти українцям, які залишились на Батьківщині, на своїй землі, плоди якої в них підступно відібрали провідники встановлення сталінського режиму під більшовицьким гаслом: «Землю – селянам».

Після Другої світової війни в західних країнах з'явилися мільйони переміщених під час війни та окупації українців, які на власному досвіді відчули тягар колективізації та були очевидцями й пережили страшне лихоліття голодомору 1930-х років. Їх свідчення стали потужним джерелом дослідження фактів, які замовчували й приховували в Радянському Союзі не тільки органи ідеологічного впливу на пересічного українця, але й самі українці. Вони пошепки говорили про штучність голоду, загороджувальні загони, "чорні дошки" зі списками сіл, вголос можна було говорити тільки про великий неврожай та посуху, яка водночас знешкодила все збіжжя. Завжди виникало питання, чому керівництво держави, завданням якого є забезпечення населення засобами життєдіяльності не зважаючи на будь-які несприятливі природні та техногенні умови, не спромоглося надати допомогу громадянам держави, й навіть відмовлялося від тієї, що надходила з-за кордону. При цьому за статистичними показниками загальний збір збіжжя по СРСР не відрізнявся від попередніх і наступних років. До того ж йшла ак-

тивна торгівля з зарубіжними країнами і вивозилися значні обсяги зерна. Це побічно підтверджує штучність голоду, його неприродний характер.

Активізація громадянської позиції емігрантських кіл була зумовлена не тільки підготовкою до 50-річчя вшанування жертв голодомору, а й обуренням вводом радянських військ в Афганістан у 1979 році, коли тисячі юнаків з України були змушені воювати в чужій країні і знов таки їх направляли туди тихцем, без розголосу, під гаслом виконання інтернаціонального боргу. Перед ким заборгував уряд СРСР при цьому не вказувалося. Все знов робилося тихцем, пошепки. Приховувались і кількість військових, які спрямовувались в район бойових дій, і втрати особового складу. Тільки тепер, при підготовці Зводу пам'яток історії та культури України досліджені й встановлені поховання учасників радянсько-афганської війни 1979-1989 рр. по кожній області України, а їх тисячі. Як і тисячі поховань вбитих голодом селян, на братських могилах яких встановлюються пам'ятки по всій Україні.

Зовнішня агресія СРСР вплинула на політичні настрої західних країн й визначила позицію української діаспори, зокрема. Протестні настрої охопили значну частину зарубіжного українства і поширили кількість прихильників встановлення пам'ятних знаків на вшанування вбитих голодом українців, організованого діями органів радянської влади. При цьому слід відзначити, що встановлення пам'ятника це не одноразова акція або демонстрація. Встановленню пам'ятних знаків передувала наполеглива праця багатьох представників діаспори. Залучились до цього науковці, громадські об'єднання, журналісти, представники політичних партій, депутати парламентів і конгресів.

В організаційному плані необхідно було залучитися підтримкою конгресменів і парламентарів для визнання голодомору як злочину проти людства й поправлення прав людини. На рівні місцевого необхідно було знайти порозуміння з урядами штатів, провінцій, міст, від кого залежало надання ділянки під встановлення пам'ятного знаку.

Організаційні заходи передбачали і проведення публічних конкурсів серед митців для відбору найліпшого пам'ятника, який би відповідав замовленню громади. Сама громада згуртовувала зусилля для проведення широкої інформаційної акції серед співгромадян й збору коштів на пам'ятний знак. При цьому слід

пам'ятати, що в СРСР, і в УРСР зокрема, наявність голоду хоча й визнавалась, але штучність голодомору, тим більш геноциду, тобто знищення представників народу за етнічною, релігійною ознакою, заперечувалась взагалі.

Завдання даного дослідження полягає у вивченні засобів вшанування пам'яті про трагедію, яка не має повторитися ніде в світі. Для цього українська діаспора доклала багато зусиль і моральних, і фізичних.

Мета даної статті полягає у визначенні періодів діяльності української діаспори по увічненню пам'яті жертв голодомору, надати інформацію про встановлені діаспорою пам'ятні знаки в зарубіжних країнах.

Наукові розвідки часів незалежності щодо діяльності української діаспори підтверджують її активний поступ у питаннях, які стосувалися не тільки її перебування в еміграції, а й уважне ставлення до процесів, що відбувалися на Великій Україні. Як зазначив провідний дослідник історії тоталітарної доби в Україні й голодоморів С.В. Кульчицький: «Українська еміграція боролася з радянською пропагандою в країнах Заходу, залучаючи до цього потенціал історичної науки. У 1981 р. вона профінансувала розрахований на три роки дослідницький проект щодо Голодомору-1933 в Інституті українських студій при Гарвардському університеті. Основним виконавцем його став англійський вчений Роберт Конквест, який спеціалізувався на дослідженні сталінських репресій. Його книжка «Великий терор» здобула визнання не тільки спеціалістів, а й широкої світової громадськості. Допоміжну роботу з вишукування джерел мав виконувати 29-річний асистент Джеймс Мейс, який уже захистив у Мічиганському університеті докторат на тему «Комунізм та дилеми національного визволення. Національний комунізм у радянській Україні. 1918–1933 роки» (книжка з такою назвою вийшла друком в Гарвардській серії україністики у 1983 році). Мейс пояснював свою участь у цьому проекті необхідністю допомогти Р. Конквесту швидко підготувати книжку про український Голодомор. Опитування свідків Голодомору, які жили й опинилися на Заході, давало за відповідної організації роботи нове якісне джерело. Це було надзвичайно важливо внаслідок недоступності радянських архівів для західних дослідників» [6]. Бажання донести світові правду про штучний голодомор в Україні об'єднало діаспору в потужний механізм впливу на політиків за кордоном. Так, при виникненні проблем з фінансу-

ванням Конгресового комітету по вивченню голодомору 1932-1933 рр. в Україні «по всіх штатах, де проживали у великій кількості українці, АГРУ організувала акцію під девізом «Коріння трави». До конгресменів, голів комісій і підкомісій Конгресу, голови Палати представників О'Нілла і президента США Рональда Рейгана почали надходити десятками тисяч індивідуальні і колективні петиції. Ні раніше, ні пізніше такої велетенської за масштабами акції американські українці не влаштовували» [7].

У своєму дослідженні з теми діяльності української діаспори по увічненню голодомору фахівець з історії дисидентського руху, знавець історії репресій в Україні Олег Бажан розглянув діяльність різноманітних кіл української діаспори щодо вшанування пам'яті втрат українського народу під час голодомору у 1980-ті роки [8]. Саме на початку 1980-х років світова українська спільнота, яка налічує близько 10 млн, організувала по всіх континентах вшанування пам'яті жертв голодомору-геноциду у 50 річницю трагедії, яка пройшла у 1983 році. Як зазначає автор: «Активного й цілеспрямованого характеру набувають акції українців за кордоном в першій половині 80-х років у ході відзначення 50-річчя Великого голоду».

Принагідно зазначимо, що тема дослідження причин і наслідків штучного голоду 1932-1933 рр., вшанування пам'яті жертв цієї трагедії широко домінує в колах українських національних організацій США та їх друкованих органів вже наприкінці 1982 року. Новим етапом у розгортанні ювілейних заходів в 1983 р. стало створення представниками української діаспори США «Національного комітету жертв Великого голоду в Україні в 1932-1933 роках» і мережі місцевих комітетів. Комітетом був розісланий спеціальний «меморандум» Конгресу США, посольствам, представництвам при ООН, засобам масової інформації, найбільшим американським бібліотекам.

Не залишалась осторонь у дні вшанування трагічних роковин і Українська автокефальна православна церква в США. В «Архипасторському посланні Собору єпископів УАПЦ у 50-ліття Великого голоду в Україні митрополит Мстислав закликав духовенство і віруючих поставити «коло наших церков хрести-пам'ятники або вмуруймо в їхні мури пропам'ятні таблиці» [9].

Перше дослідження, в якому знайшли відображення пам'ятки, присвячені увічненню трагічних сторінок української історії, було здійс-

нено науковцем Сергієм Котом у співавторстві з австралійським дослідником Петром Кардашем «Українці в Світі» (вийшло у 1995 році) [10]. У ньому вперше за часів незалежності були висвітлені питання вшанування пам'яті про мільйони жертв голодомору-геноциду та репресій періоду тоталітаризму в Україні. У книзі відзначена діяльність українських діаспорних організацій по здійсненню наполегливої копіткої роботи серед державних структур визначених країн по увічненню пам'яті безвинних жертв тоталітаризму. Темі увічнення пам'яті загиблих під час Великого голоду 1932-1933 років присвячена стаття науковця Олександри Веселової, в якій проаналізований стан увічнення пам'яті про голодомор в Україні, в якій автор торкнулася теми встановлення пам'яток, присвячених цій події в країнах зарубіжжя [11].

Історію встановлення меморіальних знаків та пам'ятників, присвячених вшануванню українців, загиблих під час голодомору в країнах світу, можна розділити на чотири етапи.

I. Період вшанування жертв голодомору 1932-1933 рр. українською діаспорою у 1960-70-ті роки характеризується проведенням жалобних церемоній, панахид на спомин про загиблих під час штучного голоду в Україні в українських церквах. У школах, де навчались діти вихідців з України, проходили уроки пам'яті та вшанування жертв цієї трагедії. Діяльність діаспори була головним чином зосереджена на встановленні пам'ятників генію українського народу Т.Г.Шевченку та увічненню на теренах зарубіжжя українських духовних світочів Лесі Українки, Івана Франка, Василя Стефаника. Також встановлювались пам'ятки на честь борців за незалежність України.

На вшанування жертв голодомору в Україні в цей період був збудований меморіальний храм на українському кладовищі у Саут-Баунд-Брук, штату Нью-Джерсі.

Церква-меморіал св. Андрія Первозванного, Саут-Баунд-Брук (США)

За ініціативою Патріарха Мстислава (в миру Степан Іванович Скрипник), голови Української Православної церкви в США, у 1965 році була побудована церква св. Андрія Первозванного на увічнення пам'яті про жертв голодомору 1932-1933 років в Україні за проектом архітектора з Канади Юрія Кодака. Церква побудована на землі, яку 1951 року придбала православна українська громада, де заснувала православне кладовище й почала розбудовувати культурний центр закордонного українства. Поряд з церквою встановлені пам'ятники княгині Ользі та Митрополитові Василю (в миру Василь Липківський) (1982 р.). У 1971 р. був також споруджений хрест борцям за волю й державність України. Перед ним на постаменті встановлена плита, привезена з могили Симона Петлюри.

Тепер навколо церкви, в крипті якої 1993 року похований Патріарх Мстислав, розмістився український культурний центр, архів, бібліотека, музей, працює теологічна семінарія [12].

II. Період створення організаційних засад для підготовки до 50-х роковин страшної трагедії й встановлення у місцях компактного проживання українців, особливо тих, хто опинився за кордоном після Другої світової війни і пам'ятає жахи колективізації й голодомору 1930-х років. Цей період, який охоплює 1980-ті – початок 1990-х років, характеризується об'єднанням українських громад навколо ідеї встановлення історичної справедливості щодо винуватців і жертв цієї замовчуваної протягом півстоліття трагедії, вшанування пам'яті про безвинно заморених голодом українських селян, похованих у загальних могилах, не відспіваних за християнською традицією (атеїстична влада це забороняла) та оприлюднення у світі злочинів комуністичного режиму в Україні. У зазначений період громадські об'єднання активно співпрацюють з органами державного управління країн перебування, беруть участь у роботі парламентів та конгресів. Більшість знаків встановлені в Австралії, Канаді й США. Серед країн Європи пам'ятка на вшанування жертв голодомору була встановлена українською громадою Великої Британії у Лондоні. Відзначимо, що у присвятних написах на всіх пам'ятниках вказано масштаби гуманітарної катастрофи - сім мільйонів жертв голодомору. Такі цифри втрат українського народу були визначені у дослідженнях Р. Конквеста й Дж. Мейса.

Пам'ятник мільйонам українців померлим від штучного голоду поставлений біля Української Православної Автокефальної Церкви в

Ессендоні (Мельбурн, Австралія). Фундатором пам'ятника є Іван Александров. Пам'ятка у вигляді полірованої брили чорного лабродариту з викарбованим хрестом і написом: «Вічна пам'ять померлим семи мільйонам українців у 1932-33 роках від голоду створеного російською окупаційною більшовицькою владою» [13].

Пам'ятник в м. Ессендон (Австралія)

У Канберрі, біля церкви Святого Миколая (УАПЦ) у 1983 р. стараннями всіх українців Австралії споруджено обеліск. Ініціатором пам'ятки і його проектантом став мгр. Юрій Менцинський, тодішній Голова Об'єднання Українських Громад НСВ. Пам'ятник у вигляді хреста, встановленого на трапецієвидному гранітному постаменті по центру якого закріплена бронзова дошка з барельєфним зображенням жінки з дитиною та написом присвяти. На стіні церкви викладений хрест, увінчаний короною ніби відбиток хреста, встановленого на постаменті. Освятили пам'ятник священнослужителі Української Автокефальної Православної церкви і Української Католицької Церкви на чолі з Архієпископом Володимиром [14].

Пам'ятник в м. Канберра (Австралія)

Цього ж року був створений меморіальний знак жертвам голоду 1932-1933 рр., встановлений всередині Свято-Миколаївської Церкви УАПЦ у м.Брісбені (Австралія) [15].

Хрест-пам'ятник на вічну пам'ять мільйонам жертв штучного голоду в Україні 1932-1933 рр. споруджено біля Української Автокефальної Православної Церкви в Лондоні 1983 році. Пам'ятник у вигляді Хреста з сірого граніту на ступінчастому постаменті. По центру хреста викарбований золотий Тризуб вписаний в золотий вінок. На постаменті присвятний напис: «На вічну пам'ять семи мільйонів жертв штучного голоду в Україні 1932-1933. Українці у Вел. Британії. 1983» [16].

Пам'ятник в м. Лондон (Велика Британія)

На відміну від інших країн, де меморіали встановлювались біля церковних споруд, або всередині них, українська діаспора Канади домоглася від органів місцевого врядування виділення земельних ділянок біля урядових будівель в центрах міст.

Біля входу до мерії м. Едмонтон (столиця пров. Альберта, Канада) 23 жовтня 1983 року був встановлений пам'ятник жертвам Голодомору «Розірване кільце життя» (автор – Людмила Темертя з Монреалю). Монумент, споруджений за ініціативою Едмонтонського відділу Комітету українців Канади, розташований на площі імені Уінстона Черчилля. На пам'ятнику містяться написи українською, англійською та французькою мовами: «На вічну пам'ять мільйонам, хто загинув під час голоду-геноциду, спричиненого в Україні радянським режимом у Москві у 1932-1933 роках. Сіймо на сторожі супроти тиранії, насильства, нелюдності» [17].

Пам'ятник у м. Едмонтон (Канада)

Пам'ятний знак виконано у формі розірваного жорна, що символізує навмисно розірваний життєвий цикл. На пам'ятнику викарбовано чотири руки, які уособлюють скорботу, біль, гнів та вимогу припинити знущання. Цей пам'ятник вважають першим серед меморіальних знаків, встановлених на спомин про жертв голоду в Україні [18].

24 червня 1984 року урочисто у столиці Манітоби – місті Вінніпегу відкрито пам'ятник жертвам голодомору України у 1932-1933 рр. Пам'ятник цей стоїть перед модерною будівлею Міської Ради Вінніпегу по вулиці Мейн і майже напроти центрального в цьому місті Столітнього Комплексу, збудованого у сторіччя Канади 1967 року. Автор пам'ятника Роман Коваль, співторець пам'ятника Тарасові Шевченкові біля Манітобського парламенту. Ідею встановлення пам'ятника ініціював Вінніпезький відділ комітету Українців Канади, який тоді очолював П. Монастирський. Члени цього комітету, молоді професіонали під проводом Григорія Дмитришина, провели власними заходами включення історії голодомору у шкільне навчання Манітоби, підготували до видання підручники для шкіл, зібрали початкові фонди для спорудження пам'ятника [19].

Пам'ятник представляє пілон у вигляді усіченого багнету, між двох площин якого в центральній частині розміщений бронзовий барельєф матері з дитиною, які втратили надію й сподівання на порятунок. Доповнюють пам'ятник три прямокутні брили з написами українською, англійською, французькою мовами та уривком з твору Т.Шевченка «І Архімед, і Галілей...»: «Пам'ятник споруджено на відзначення 50-ліття голоду-геноциду в Україні в 1932-33 роках і для увічнення пам'яті понад семи мільйонів невинних жертв, планово створеного голодомору советським урядом у Москві. Пам'ятаючи цю велику трагедію, ми переконані, що цей нелюдяний вчинок ніколи не відійде в забуття. І це небувале страхіття ніколи не повториться в історії людства. Відкрито 24 червня 1984 р. Вінніпезький відділ українців Канади.

Пам'ятник у м. Вінніпег (Канада)

І на оновленій землі
Врага не буде,
супостата,
А буде син,
і буде мати,
І будуть люди
на землі.
Тарас Шевченко» [20].

III. Період співпраці українських діаспорних організацій, навчальних закладів, наукових установ з українськими громадськими організаціями й інституціями по вивченню причин, організації та наслідків голодомору та проведення спільних жалобних церемоній і встановлення пам'ятних знаків. Участь у цих посвятах беруть представники посольств, у виготовленні пам'яток - українські скульптори з України. Цей період розпочався з проголошення незалежності України у 1991 р. Пам'ятний знак в столиці України місті Києві був встановлений у 1993 р. на Михайлівській площі до 70-річчя голодомору-геноциду [21]. З цього часу починаються спільні дії української діаспори й уряду України по дослідженню, увічненню та вшануванню пам'яті загиблих під час голодоморів в Україні, яких науковці нарахували три: 1920-1921рр., 1932-1933рр., 1946-1947 рр. – кожного десятиліття за часів сталінської диктатури [22]. У 1998 р. Президент України видав Указ, яким встановлював щорічний день вшанування пам'яті жертв голодомору останньої суботи листопада [23].

4 грудня 1993 р. біля церкви Святого Андрія встановлено величний і проникливий монумент жертвам людомору в Чикаго. Він являє собою білий мармуровий хрест, на ньому — терновий вінок з написом у центрі: «1932–1933», у підніжжі хреста — бронзова скорботна фігура матері, яка схилилася над померлою дитиною. У центрі постаменту українською і англійською мовами слова: «В пам'ять понад семи мільйонів жертв Голодомору в Україні, штучно створеного московською комуністичною владою». На бічній стороні п'єдесталу напис: «Зупинись і вклонись невинним жертвам. Цей пам'ятник поставлено 1993 року заходами української громади Чикаго й околиць в 60-річчя Голодомору в Україні» (Іллінойс, США). Автор монумента — український скульптор Анатолій Куш.

Пам'ятник у м. Чикаго (США)

У цей період встановлюються пам'ятні знаки в містах Аделаїда (Австралія), Парма (США) у 1993 році та в м. Калгарі (Канада) у 1999 році.

IV. Період визнання урядами країн світу Голодомору як геноциду, до чого активно долучилася українська діаспора з акціями по всіх континентах під гаслом «Україна пам'ятає – Світ визнає!» Період охоплює проміжок часу від 2003 р. до сьогодні. Характеризується спільними діями діаспори по увічненню жертв трагедії з українськими громадсько-політичними діячами, урядовцями, представниками посольств, українськими Президентами та широкими колами українців. У цей час були ухвалені Спільна заява 36 країн – членів ООН (2003 р.), Резолюції ЮНЕСКО (2003 р.), Верховною Радою України «Закон про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні» 2006 року [24].

Як офіційний документ 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН 22 грудня 2003 р. було розповсюджено Спільну заяву делегацій держав-членів ООН щодо 70-ї річниці Голодомору в Україні 1932-33 років. У ній вперше в історії ООН Голодомор 1932-1933 рр. названо трагедією українського народу, висловлено співчуття його жертвам та закликано всі держави-члени Організації, її спеціалізовані установи, міжнародні та регіональні організації, фонди і асоціації віддати данину пам'яті тим, хто загинув у цей трагічний період історії. До списку 36 країн, що підписали Заяву, крім України, увійшли США, Канада, Російська Федерація, Аргентина. Делегації головуючої тоді в ЄС Італії від імені Євросоюзу, Сербії та Чорногорії, а також Ізраїлю, надіслали листи щодо підтримки Спільної заяви [25].

16 грудня 2003 року Генеральний директор ЮНЕСКО підписав Послання у зв'язку з 70-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні. 1 листопада 2007 року 34 сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО, до складу якої входять 193 країни, одногослосно прийняла Резолюцію про «Вшанування пам'яті жертв Голодомору в Україні». Генеральна конференція ЮНЕСКО, нагадуючи про Голодомор 1932-1933 років, через який загинули мільйони безвинних українців, висловила впевненість у тому, що трагедія Голодомору, яка була викликана політикою тоталітарного сталінського режиму, має стати попередженням сучасним і майбутнім поколінням з метою дотримання демократичних цінностей, прав людини та законності.

Нині понад 70 країн світу визнали історичний факт Голодомору 1932-1933 років в Україні. Парламенти 19 країн світу, серед яких Україна, США, Канада, Австралія, Чилі, Аргентина, Мексика, Парагвай, Перу, Еквадор, Колумбія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія, Польща, Грузія та місцеві органи влади Італії й Іспанії визнали його актом геноциду українського народу. ООН, ЮНЕСКО і НБСЄ вшанували пам'ять жертв Голодомору в Україні [26].

З початку 2008 року офіційні акції українського уряду, присвячені пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр., розпочали проводитися в іноземних державах.

У цей період встановлено понад 15 пам'ятних знаків в країнах проживання українців діаспори: Аргентині, Австралії, Австрії, Бельгії, Бразилії, Великій Британії, Німеччині, Парагваї, Польщі, Словаччині, Угорщині, Франції. Як слушно зауважив прем'є-міністр Канади Стівен Гарпер у зверненні про 79-роківини вшанування жертв голодомору: «Дух українського народу залишився непереможеним. Українські сини й дочки стійко пронесли його крізь темні часи для відродження і, в кінцевому підсумку, спромоглися розірвати радянські кайдани у боротьбі за цінності, які ми сповідуємо сьогодні: свобода, демократія, права людини і верховенство закону. Ми дуже пишаємося тим, що понад один мільйон громадян українського походження в нашій країні, багато з яких втратили рідних і близьких під час цього брудного акту нелюдської жорстокості, Голодомору. Наш Уряд визнає їх втрати. В 2008 році Канада стала першою країною, що визнала цю пляму на людстві як акт геноциду, і стала першою західною країною, яка визнала незалежність України» [27].

У місті Торонто 2009 року біля церкви Успіня Пресвятої Богородиці (УГКЦ), по вул. Кавтра, був споруджений пам'ятник жертвам Голодомору – «Дзвін пам'яті». Пам'ятник у вигляді чотирьох з'єднаних металевих пілонів, на вершині яких поставлений бронзовий дзвін, увінчаний хрестом. З одного боку на постаменті розмішені слова та світлина фундатора пам'ятника Євгена Коструби, а з іншого викарбовано текст українською й англійською мовами: «Голодомор 1923-33 рр. в Україні – один з найстрашніших злочинів проти людства, спланований тоталітарним комуністичним режимом, він забрав життя близько 10 мільйонів людей, zdeформував основи генофонду української нації. Пам'ятаймо, вшановуймо пам'ять невинно замучених голодо-

мором, щоб подібне жахіття ніде і ніколи не повторилося. Україна пам'ятає, світ визнає!» [28].

22 листопада 2008 р. Меморіал жертвам Голодомору відкрито у Мюнхені (Баварія, Німеччина). Як повідомляє «Deutsche Welle», пам'ятний камінь установлено перед Українською греко-католицькою церквою в районі Унтергизинг. На камені вигравіруваний напис: «На згадку про мільйонні жертви Голодомору в Україні 1932/33». Пам'ятник установлений з ініціативи незалежного від церкви комітету з підготовки заходів до 75-х роковин Голодомору в Україні. Спікер комітету А. Несмачний закликав німецький бундестаг визнати Голодомор геноцидом [29].

Наприкінці 2008 року в польському місті Кракові на стіні греко-католицької церкви Воздвиження Чесного Хреста по вул. Кароля Ольшевського, 4 був встановлений пам'ятний знак у вигляді кола з наскрізним хрестом, в центрі якого фігура жінки з дитиною та меморіальна дошка з посвятним написом. Під знаком гранітна рожева брила з бронзовою квіткою.

Меморіальний знак у м. Краків (Польща)

2009 року українська діаспора в Бразилії відкрила пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932-1933 років на території Українського меморіалу в місті Курітіба. У скорботному заході, який відбувся в рамках робочого візиту делегації Міністерства культури і туризму України до Республіки Бразилія, взяли участь представники уряду штату Парани

та префектури міста Курітіби, лідери релігійних осередків Українських Греко-католицької та Автокефальної православної церкви в Бразилії, численні представники громадських організацій української діаспори, а також учасники фольклорного ансамблю «Покуття» (м. Коломия, Івано-Франківщина). У своєму зверненні Міністр культури і туризму України Василь Вовкун висловив пошану за вияв солідарності Президентом Бразилії Луїс да Сілвою з українським народом у збереженні пам'яті про жертв Голодомору та цілеспрямованій діяльності органів законодавчої влади всіх рівнів з метою офіцій-

ного визнання Бразилією Великого Голоду 1932-1933 рр. як акту геноциду, спрямованого проти українського народу [30].

Актуальним на сьогодні залишається питання спорудження меморіального знаку в столиці Сполучених Штатів Америки – Вашингтоні. Ще 29 вересня 2006 р. Конгрес США ухвалив Резолюцію про виділення Урядом України ділянки землі у м. Вашингтон під побудову пам'ятника жертвам Голодомору 1932-33 рр. 16 листопада 2005 р. відповідну резолюцію ухвалила Палата представників Конгресу США, а 29 вересня 2006 р. її підтримав Сенат, визнавши тим самим Голодомор геноцидом українського народу. Відповідний закон Президент США підписав 12 жовтня 2006 р. [31] Місце розташоване на ділянці між Массачусетс авеню та вул. Норс Капітол, неподалік від будинків Капітолію та Верховного суду [32]. 2 грудня 2008 року в центральному районі столиці США відбулося освячення місця пам'ятника жертвам Голодомору-геноциду 1932-1933 років в Україні. Митрополит Української Православної Церкви в США Костянтин та Митрополит Української Католицької Церкви Стефан Сорока провели Панахиду і освячення місця майбутнього меморіалу. Співом їм допомагала Українська капела бандуристів ім. Тараса Шевченка. Закон Конгресу про виділення земельної ділянки для меморіалу жертвам Голодомору був ухвалений Президентом США Джорджем Бушем 13 жовтня 2006 року. З того часу Національний комітет з відзначення Голодомору спільно з Посольством України в США активно співпрацювали, підшукуючи найбільш оптимальну ділянку. Щоб здобути вказану ділянку, довелося отримати дозвіл низки федеральних комісій. Повідомлення про виділення землі з'явилося невдовзі після схвалення Палатою Представників США резолюції, яка засудила Голодомор в Україні [33]. Крайовий комітет США для визнання Голодомору у співпраці з Посольством України в Вашингтоні, Службою національних парків та архітектурною фірмою Гартман-Кокс, опрацювали концепцію дизайну меморіалу.

До проблем створення меморіалу долучився Світовий Конгрес Українців. У Звіті голови Міжнародного координаційного комітету СКУ в справі Голодомору за серпень 2009 р. – липень 2010 р. оприлюднена наступна інформація: «13 жовтня 2006 р. Уряд США виділив землю на встановлення у Вашингтоні пам'ятника

жертвам українського Голодомору 1932-33 рр. Згідно з цим законом, пам'ятник повинен бути встановлений до 2013 р., а в разі невикористання відведеної землі у призначений термін, Україна втратить право на встановлення пам'ятника. 14 жовтня 2009 р. Кабінет Міністрів України видав розпорядження «Про заходи щодо спорудження у м. Вашингтон (США) пам'ятника жертвам Голодомору 1932-1933 років», згідно з яким з коштів Програми підтримки закордонного українства на 2009 рік було виділено 5 млн гривень на проектування, виготовлення, транспортування та встановлення пам'ятника у Вашингтоні.

У жовтні 2009 р. під час зустрічі президента СКУ з Міністром культури і туризму України було обговорено питання про проведення конкурсу на кращий проект. За пропозицією СКУ до конкурсної комісії ввійшли відомі митці з діаспори: Богдан Урбанович – архітектор з Вашингтону (США), Дар'я Кульчицька – іконограф з Клівленду (США) та Радослав Жук – архітектор з Монреалю (Канада). Наприкінці 2009 р. Міністерство культури і туризму України завершило всеукраїнський конкурс і виокремило 5 кращих проектів. Однак у квітні 2010 р. Уряд України повідомив, що до 2012 р. не буде виділено коштів на спорудження пам'ятника у Вашингтоні [34].

Служба національних парків розглядала проекти майбутнього пам'ятника з 2011 р. 1 жовтня 2013 року Посольство України отримало від Служби національних парків дозвіл розпочати будівництво Меморіалу Голодомору у Вашингтоні за макетом «Поле пшениці» архітектора Лариси Курилас [35]. Уряд України виділив кошти для спорудження у Вашингтоні меморіалу на вшанування жертв Голодомору-геноциду 1932-1933 рр. в Україні. Відкриття пам'ятника заплановано на 81-і роковини трагедії українського народу.

Пам'ятні знаки, присвячені трагедії українського народу, які встановлені українською діаспорою за кордоном, розглядаються народами цих країн як знаки перестороги для сучасників від можливого повторення подібної трагедії та обереги для прийдешніх поколінь від свавілля необмеженої тоталітарної влади.

Історія не має вороття.

Повторення їй притаманне.

І світ завмер в скорботі каяття

Над жертвами вселенської омани.

**Меморіальні знаки жертвам голодомору-геноциду 1932-1933 рр. в Україні,
встановлені в країнах світу
Каталог***

Назва країни	Назва міста	Рік встановлення /вид пам'ятки	Місце розташування	Автор / ініціатор
Австралія	Аделаїда	1993 Металевий хрест, встановлений на трапецієвидному постаменті	Свято- Михайлівський собор	Українська грумада Аделаїди
	Брісбен	1983 Пам'ятний хрест на постаменті	Всередині Свято- Миколаївської церкви (УАПЦ)	Українська грумада Брісбену
	Канберра	1983 Хрест з граніту на трапецієвидному постаменті	Біля Церкви Святого Миколая	Фундатор Юрій Менцинський
	Мельбурн	1983 Пам'ятник у вигляді полірованої брили чорного лабродариту з викарбованим хрестом і написом	Біля церкви святої Покрови (УАПЦ) в Ессендоні	Фундатор Іван Александров
Австрія	Відень передмістя Перхтольдс дорф	2003 Пам'ятний знак - меморіальна таблиця	На території "Українського дому"	Українська грумада Відня
Аргентина	Буенос- Айрес	2008 Меморіальна дошка у вигляді хреста з викарбованою постаттю жінки і наскрізним абрисом дитини на її фоні	Всередині Кафедрального собору Пресвятої Діви Марії	Встановлено заходами української грумади в Аргентині
Бельгія	Генк	2003 Прямокутна кам'яна стела жовто-сірого кольору з барельєфом жінки, яка обіймає дітей	Територія Собору св. Архангела Архістратиґа Михаїла (УПЦ)	Мистець Микола Теліженко
Бразилія	Курітіба	2009 Квадратна стела сірого граніту з наскрізним козацьким хрестом, в центрі якого металева фігура жінки з наскрізним абрисом дитини	Територія Українського меморіалу – парк Тінґуй (Український меморіал був збудований 1995 року)	Українська діаспора Бразилії

* До каталогу не включені пам'ятні знаки, встановлені у м. Посадас (Аргентина), м. Перт (Австралія) через відсутність достатньої інформації.

Велика Британія	Лондон	1983 Пам'ятник у вигляді Хреста з сірого граніту на ступінчастому постаменті. По центру хреста викарбований золотий Тризуб, вписаний в золоте коло. На постаменті пошвятий напис	Біля Української Автокефальної православної церкви	Українська громада Великої Британії
	Рочдейл	2009 Кам'яний козацький хрест з сірого граніту з пошвятим написом	Біля ратуші міста	Відділ Союзу Українців Британії
Канада	Віндзор (пров. Онтаріо)	2005 Стела з чорного каменю з викарбованими хрестами та тлі географічного абрису України та присвятим написом	Сади королеви Єлизавети II у Джексон парку	Скульптори Галина Мордованець-Регенбоген та Том Регенбоген
	Вінніпег (пров. Манітоба)	1984 Пілон у вигляді усіченого багнету з бронзовою фігурною композицією матері з дитиною в центрі та три прямокутні брили з написами українською, англійською, французькою мовами та уривком з твору Т.Шевченка «І Архімед, і Галілей...».	Вул. Мейн, на площі перед будівлею ратуші	Мистець Роман Коваль
	Гакстон (пров. Онтаріо)	1989 Складений з каміння ступінчастий обеліск з встановленим хрестом і розміщений на трапецієвидній площині верхньої частини медальон з тризубом у колі квітів. На постаменті – плити з пошвятими написами	Оселя «Сокіл», власність філії Українського Народного Союзу	Ініціативою членів управи філії Українського національного об'єднання Торонто-Захід
	Едмонтон (пров. Альберта)	1983 «Розірване кільце життя» - розірване коло у вигляді жорна з відбитками долонь, простятих у непокорі на ступінчастому постаменті з чорного каменю з пошвятим написом	Пл. Уїнстона Черчилля, 100	Мистець Людмила Темертя

	Калгарі (пров. Альберта)	1999 Стела чорного каменю з меморіальним написом українською, англійською, французькою мовами	В парковій зоні біля Меморіал- Драйв	Автор Ігор Новосілець
	Торонто (пров. Онтаріо)	2010 Пам'ятник у вигляді чотирьох з'єднаних металевих пілонів, на яких встановлений бронзовий дзвін увінчаний хрестом – «Дзвін пам'яті»	При Церкві Успіня Пресвятої Богородиці (УГКЦ) - вул. Кавтра	Фундатор Євген Коструба
Німеччина	Мюнхен	2008 Пам'ятна брила з посвятним написом	Біля Кафедрального собору Покрови Пресвятої Богородиці і св. Апостола Андрія Первозванного (УГКЦ)	Українська громада Німеччини
Парагвай	Енкарнасьон	2008 Квадратна стела рожевого каменю з наскрізним козацьким хрестом, в центрі якого металева фігура жінки з наскрізним абрисом дитини встановлений на постаменті з посьвятним написом	Головна площа міста	Українська громада Парагваю
Польща	Варшава	2009 Традиційний козацький хрест з бронзовим барельєфним зображенням страждань народу у формі трикутника та посьвятними написами на постаменті	Біля українського кладовища на Вольському цвинтарі	Скульптор Г. Єршов та архітектор Б. Боберський
	Краків	2008 У вигляді кола з наскрізним хрестом, в центрі якого фігура жінки з дитиною та меморіальна дошка, під знаком гранітна рожева брила з бронзовою квіткою	Встановлений на стіні греко- католицької церкви Воздвиження Чесного Хреста вул. Кароля Ольшевського, 4	Українська громада Кракова
Словаччина	Прешов	2007 Пам'ятник-хрест з посвятним написом	Біля кафедрального собору св. Олександра Невського	За сприяння союзу русинів- українців

Сполучені Штати Америки	Лос-Анджелес шт. Каліфорнія	1986 Гранітна стела з бронзовим барельєфом із зображенням людських виснажених фігур і посвятним написом англійською мовою	Центр Лос-Анджелеса (Даунтаун) поблизу будинку мерії міста	Інженер Тарас Козбур
	Парма шт. Огайо	1993 Гранітний Тризуб увінчаний хрестом з встановленою по центру меморіальною дошкою з посвятним написом українською й англійською мовами	Біля Української ортодоксальної церкви св. Володимира – 94 Стейт Роуд	Українська громада Парми
	Саут-Баунд-Брук шт. Нью-Джерсі	1965 Пам'ятка сакральної архітектури: Церква-монумент	Церква святого Андрія Первозванного – територія культурного та освітнього центру Української православної церкви в США та цвинтаря	Архітектор Юрій Кодак
	Чикаго шт. Іллінойс	1993 Хрест з білого мармуру з тризубом по центру, у підніжжі хреста - бронзова скульптурна група: жінка, яка схилилась над дитиною, на постаменті посвятний напис	Біля Церкви св. Андрія, Блумінгдеел	Скульптор з України Анатолій Куш
Угорщина	Будапешт	2009 Свіча з білого мармуру оповита сталевим терновим вінком	Пл. Шандора Петефі	Мистець Олександр Звір
	Чомор	2010 Пам'ятна дошка рожевого мармуру з посвятним написом	Меморіальний комплекс Gloria Victis «Слава переможеним»	
Франція	Ольцхайм	2008 Меморіальний знак вшанування пам'яті жертв голодомору	Центральна площа міста	З ініціативи Постпреда України у РС

Джерела та література

1. Українська щоденна газета належить Українському Народному Союзу (з 1908 р.), заснована у 1893 р. о. Григорієм Грушкою.
2. Свобода. Архів. Ч. 179, Джерзі Сіті, Н.Дж., 3 серпня 1932 / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1932/-Svoboda-1932-179.pdf>
3. Свобода. Архів. Ч. 179, Джерзі Сіті, Н.Дж., 4 серпня 1933 / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1933/Svoboda-1933-179.pdf>
4. Вронська Т.В., Осташко Т.С. Участь українських зарубіжних політичних та громадських організацій в акціях протесту 30-х рр. ХХ ст. проти голодомору в УРСР // Український історичний журнал. – 2003. – №5 – С. 80
5. Барбара Л.А. Внесок Мілени Рудницької у боротьбу проти голодомору українського народу / [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Gileya/2013_68/Gileya68/I26_doc.pdf
6. Кульчицький Станіслав: «Українська діаспора спромоглася донести світові правду про голод»/ Інформаційно-політичний портал Четверга Влада: [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://4vlada.net/comment/reply/262455>
7. Там само.
8. Бажан О. Ініціативи української діаспори, пов'язані з вшануванням жертв голоду 1932-1933 рр. у 80-ті роки. / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://ua.convdocs.org/docs/index-197473.html>
9. Там само.
10. Кардаш П., Кот С. Українці в світі. Київ, Мельбурн. Вид-во «Фортуна» – 1995. – 423 с.
11. Веселова О. Меморіальні знаки й пам'ятники жертвам голоду-геноциду 1932–1933 рр. в Україні // Краєзнавство 1–2 2009. – С. 169-172.
12. Українське кладовище св. Андрія: Ukrainian Places all over the world: [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ukrainianplaces.com/diaspora/ukrayinske-kladovishche-sv-andriya>
13. Кардаш П., Кот С. Українці в світі. Київ, Мельбурн: Вид-во «Фортуна» – 1995. – С. 34.
14. Там само. – С. 38.
15. Там само. – С. 41.
16. Там само. – С. 157.
17. Музичук Н. Перший у світі пам'ятник жертвам Голодомору «Розірване кільце життя» / Громада. Часопис Товариства української культури Угорщини №14 (120) жовтень-грудень 2012 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.hromada.hu/2012/nom_120/istoria/smoloskyp.html
18. Historical and educational complex/museum to be built by the ukrainian orthodox church of the USA. Will Include A National Memorial For Famine Victims By E. Morgan Williams, U.S.-Ukraine Foundation (USUF) Information Service (ARTUIS) Washington, D.C., Friday, December 19, 2003 / [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.artukraine.com/old/famineart/orth_church.htm
19. Кардаш П., Кот С. Українці в світі: Київ, Мельбурн. Вид-во «Фортуна» – 1995. – С. 224-225
20. Там само. – С.224
21. Звід пам'яток історії та культури України. Київ: Енциклопедичне видання. Кн. 1, ч. 2.: М–С / Редкол. тому: Відп. ред. П. Тронько та ін. Упоряд.: В. Горбик, М. Кіпоренко, Н. Коваленко, Л. Федорова. НАН України. Інститут історії України; Інститут археології України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського. – К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 847
22. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу. Київ, Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коц, 2000. – 270 с.
23. Указ Президента України «Про встановлення в Україні Дня пам'яті жертв голодоморів» від 26.11.1998 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1310/98_N_1310/98
24. Закон України «Про голодомор 1932-1933 років в Україні» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 50, стр.504; Закон від 28.11.2006 № 376 [Електронний ресурс]: Режим доступу: [Vhttp://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/376-16](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/376-16)
25. Український голокост: погляд із сьогодення. Бібліографічний покажчик. Укладач О.М. Львович. К. – ЦПБ ім. О.С. Пушкіна, 2006. – С. 21.
26. Недужко Ю. Діяльність закордонних українців щодо дослідження голодомору 1932-1933 років в Україні та вшанування пам'яті жертв трагедії (середина 80-початок 90-х років ХХ ст.) // Мандрівець. – Тернопіль – №5. – 2008. – С.15 / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ucc.ca/category/holodomor/holodomor-events-2011/page/2/>
27. Statement by the prime minister of canada on the 79th anniversary of the Holodomor [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ucc.ca/2012/11/21/statement-by-the-prime-minister-of-canada-on-the-79th-anniversary-of-the-holodomor/>
28. Вісті з України від українських громад світу / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://ovistka.narod.ru/news11.htm>
29. Там само. – С. 169-170
30. Пам'ятний знак жертвам Голодомору – м. Курітіба. / [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://ukrmova.mylivepage.com/blog/434/7425_
31. Визнання Голодомору 1932-33 рр. законодавчими органами іноземних країн [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://ukr-consulate-brest.com/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=79&Itemid=95&lang=ru

32. Ukrainian Famine Memorial Plan Stirs Controversy: Why In D.C.?//DC Around Town/[Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.huffingtonpost.com/2012/09/09/ukrainian-famine-memorial_n_1869478.html#slide=1493503

33. У світі відзначили 75-річчя голодомору 1932-1933 років. Лідія Корсун. Вашингтон // Свобода. Архів. Ч.50 – 12 грудня 2008 року. – С. 1,5. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/2008/Svoboda-2008-50.pdf>

34. Звіт голови міжнародного координаційного комітету СКУ в справі голодомору (серпень 2009-липень 2010 р.) сторінки 129-131 (Стефан Романів Голова МКК в справі Голодомору) [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual_Meetings_2010/Holodomor.pdf

35. U.S. National Park Service issued a permit for the construction of the Holodomor Memorial in Washington, DC [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://usa.mfa.gov.ua/en/press-center/news/15268-shhodo-nadannya-nacionalnoju-parkovoju-služboju-ssha-uryadu-ukrajini-dozvolu-na-budivnictvo-u-m-vashington-pamjatnika-zhertvam-golodomoru>

Матеріали до каталогу пам'яток

Кардаш П., Кот С. Українці в світі. Київ, Мельбурн. Вид-во «Фортуна» – 1995. – 423 с.;

Веселова О. Меморіальні знаки й пам'ятники жертвам голоду-геноциду 1932–1933 рр. в Україні // Краєзнавство 1-2 2009. – С. 169-172;

Український голокост: погляд із сьогодення. Бібліографічний покажчик. Укладач О.М. Львович. К. – ЦПБ ім. О.С. Пушкіна, 2006. – 21с;

Колычев В. Особенности украинской Америки. / Еженедельник 2000 – № 23 (369), 8-14 июня 2007; Кирей В. Щоб не обміліла криниця нашої совісті: / Владислав Кирей // Уряд. кур'єр. – 2007. – 10 листоп. – С. 10;

Вісті з України від українських громад світу / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://ovistka.narod.ru/news11.htm>;

Посольство України в Канаді.: [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-holodomor-remembrance/holodomor-remem->

[brance-canada-monuments](http://ukraine-holodomor-remembrance-canada-monuments); В Бразилии открыли памятный знак жертвам Голодомора: [Електронний ресурс]: Режим доступу: [MIGnews.com.ua](http://mignews.com.ua) <http://mignews.com.ua/ru/print-articles/4077.html>;

Хата мікрокосм родинного життя [Електронний ресурс]: Режим доступу: [/http://hata.profi.co.ua/2009/09/08/jushhenko_vzjav_uchast_u_vdkritt_pamjatnogo_znaku_zhertvam_golodomoru_19321933_ri_u_varshav.html](http://hata.profi.co.ua/2009/09/08/jushhenko_vzjav_uchast_u_vdkritt_pamjatnogo_znaku_zhertvam_golodomoru_19321933_ri_u_varshav.html);

Відомості. Журнал митрополії УАПЦ у діаспорі й єпархії у Великій Британії Ч.1 (327) січень – 2011 [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.uaoc-diaspora.com/Vidomosti/Vidomosti_2011%281%29.pdf;

Uadream.com: [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.uadream.com/tourism/America/Brazil/element.php?ID=53665>;

Ukrainian Places all over the world: [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://ukrainianplaces.com/ru/typ-obektu/pamyatnyk-1-14>;

У Французькому місті Ольцхайм встановлено меморіальний знак у пам'ять жертв голодомору 1932-1933 рр. в Україні // Укрінформ 20.11.2008 [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://ukrmova.mylivepage.com/forum/155_Загальні/723_Голодомор_в_Україні_1932-1933?page=1&message_rows=289;

Пам'ятний знак жертвам Голодомору – м. Курітіба. / [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://ukrmova.mylivepage.com/blog/434/7425>

Nicholas Anthony, “The Holodomor Famine,” / Nicholas Anthony & John Horan / *Cleveland Historical*, accessed October 26, 2013, [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://clevelandhistorical.org/items/show/600#.UnyU9yeuFhE>

Ukrainian Genocide Famine Foundation - USA, Inc. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ukrainiangenocide.org/>

Historical and educational complex/museum to be built by the ukrainian orthodox church of the USA. Will Include A National Memorial For Famine Victims By E. Morgan Williams, U.S.-Ukraine Foundation (USUF) Information Service (ARTUIS) Washington, D.C., Friday, December 19,2003 [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.artukraine.com/old/famineart/orth_church.htm

Татьяна Катаргина

Скрижали скорби. Зарубежные памятники жертвам Голодомора-геноцида 1932-1933 гг. в Украине

Статья посвящена определению периодов деятельности украинской диаспоры по увековечению памяти жертв Голодомора-геноцида 1932-1933 гг. в Украине и установке мемориальных знаков за рубежом. Составлен каталог памятников, сооруженных в странах мира.

Ключевые слова: украинская диаспора, памятный знак, Голодомор, геноцид.

Tetiana Katargina

The Testimony of the Tribulation. The memorials for the victims of the Famine-genocide of 1932-1933 in Ukraine abroad

The article is devoted to the definition of the periods of activity of the Ukrainian Diaspora for commemorating the victims of the famine-genocide of 1932-1933 in Ukraine and installation of memorial signs abroad. A catalogue of monuments, established in the countries of the world.

Key words: the Ukrainian Diaspora, a memorial sign, Holodomor, genocide.